

ПЕРЕВАГИ ТА ОБМЕЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Безуглий В.В.

завідувач кафедри географії, к.педаг.н, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

vetalbezugly@ukr.net

Клімов В.М.

магістр з середньої освіти (географія),
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

wladclimoff@gmail.com

Українська система освіти орієнтована на формування учня, здатного мислити самостійно, аналізувати інформацію та активно пізнавати світ. Особливого значення це набуває під час вивчення географії, адже учні повинні не лише засвоювати окремі факти, а й усвідомлювати складні взаємозв'язки між природними та суспільними процесами.

Ефективним засобом досягнення такої мети є проблемне навчання. Цей підхід сприяє переходу від пасивного сприйняття інформації до активної пізнавальної діяльності, стимулює учнів до пошуку відповідей, аналізу ситуацій і самостійного відкриття нових знань. Завдяки цьому навчальний процес стає більш динамічним, змістовним і спрямованим на розвиток мислення та дослідницьких умінь школярів.

Дослідженням проблемного навчання займалися чимало науковців та методистів, серед яких: В. Лозова, Л. Буркова, Г. Іванова, М. Скрипник, П. Горкуненко, Н. Гавриш та ін.; нині активно вивчається та впроваджується досвід зарубіжних вчених Д. Джонсона, Дж. Майера, К. Стоута, Дж. Шнайдера та ін., при цьому методисти здебільшого зосереджують увагу на загальних особливостях організації проблемного навчання.

Як вважає О.І. Пометун [4], проблемне навчання – це така організація навчального процесу, за якої учні залучаються до активної розумової діяльності шляхом створення вчителем проблемних ситуацій і управління процесом їх розв'язання. На думку С. Гончаренка [2], проблемне навчання є формою навчання, що базується на створенні проблемних ситуацій, які викликають у студентів пізнавальний інтерес, активізують розумову діяльність і ведуть до самостійного здобуття знань. Американський педагог Джон Дьюї [3] вважав, що навчання повинно базуватися на досвіді учнів і бути спрямованим на вирішення реальних життєвих завдань. Він підкреслював важливість діяльнісного підходу, за якого учні не просто отримують знання, а й здобувають їх у процесі активної взаємодії з навколишнім світом. Такий підхід розвиває критичне мислення, навички аналізу, синтезу та прийняття рішень.

У географії існує широке поле можливостей для застосування проблемного

навчання, адже проблемні ситуації, створені вчителем, спонукають учнів ставити запитання, висувати гіпотези, досліджувати альтернативи та логічно обґрунтовувати рішення, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу й формуванню цілісного світогляду.

Для створення ефективних проблемних ситуацій у навчальному процесі науковці рекомендують використовувати низку прийомів [5], які можуть бути адаптовані до викладання географії:

1) Ефективним прийомом створення проблемної ситуації на уроках географії є залучення учнів до аналізу суперечливих або неоднозначних географічних фактів і явищ.

2) Доцільно демонструвати типові помилки у поясненні географічних процесів, що виникають через недостатнє або поверхове знання теми.

3) Постановка дослідницьких завдань (наприклад, аналіз карт, статистичних даних чи природних процесів) спонукає учнів до самостійного пошуку пояснень і рішень.

4) Важливим є заохочення учнів до узагальнення географічних фактів і явищ для встановлення закономірностей розвитку природи та суспільства.

5) Доцільно стимулювати аналізувати географічну інформацію, яка може суперечити життєвому досвіду учнів, що сприяє формуванню критичного мислення.

6) Проблемні питання на уроках географії ефективно формулювати через організацію обговорень і дискусій щодо природних або суспільно-географічних процесів.

7) Важливо створювати ситуації, що виявляють суперечності між раніше засвоєними географічними знаннями та новими умовами їх застосування, що допомагає учням усвідомити потребу в поглибленні знань для розв'язання навчальних завдань.

Проблемне викладання на уроках географії є не лише ефективним способом активізації пізнавальної діяльності учнів, а й сприяє розвитку творчого мислення, критичного аналізу та вмінь самостійно приймати рішення під час розв'язання географічних проблем. Такий підхід стимулює інтелектуальний розвиток школярів, формує відповідальне ставлення до навчання, розвиває навички дослідницької роботи з картами, статистичними даними та природними й соціально-економічними процесами, що є важливим для розуміння сучасного світу та подальшого навчання.

Проблемне навчання органічно поєднується з іншими сучасними педагогічними підходами, зокрема інтерактивними технологіями, проєктною діяльністю та технологією розвитку критичного мислення, що у комплексі сприяє всебічному розвитку особистості учня, формуванню ключових компетентностей і навичок, необхідних у сучасному суспільстві.

На відміну від традиційної моделі навчання, де формування критичного

мислення здебільшого має непрямий або ситуативний характер, проблемне навчання забезпечує його системне і цілеспрямоване активування через залучення учнів до активної пізнавальної діяльності. Під час опанування географії такий підхід сприяє розвитку навичок опрацювання географічної інформації, уміння виявляти причинно-наслідкові зв'язки між природними та соціально-економічними процесами, працювати з картографічними матеріалами й статистичними даними. Крім того, він формує здатність обґрунтовано формулювати власні судження, аргументувати позицію та приймати виважені рішення щодо вирішення географічних проблемних ситуацій (табл. 1).

Метод проблемного навчання на уроках географії має низку суттєвих переваг, що охоплюють як пізнавальні, так і емоційно-мотиваційні аспекти освітнього процесу. Насамперед він *сприяє розвитку логічного, наукового та творчого мислення учнів*. У процесі розв'язання географічних проблемних ситуацій школярі залучаються до активного аналізу фактів, картографічних матеріалів, статистичних даних і різних природних і суспільних процесів. Це формує в них уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критично оцінювати інформацію та робити обґрунтовані висновки щодо розвитку природних і суспільно-географічних явищ.

Важливою перевагою проблемного підходу є також *підвищення переконливості навчального матеріалу для учнів*. Під час уроків географії, коли школярі самостійно знаходять пояснення природних процесів або соціально-економічних явищ, знання набувають більш усвідомленого характеру. Вони ґрунтуються не лише на поясненні вчителя, а й на власних спостереженнях, аналізі карт, діаграм, таблиць чи інших джерел географічної інформації, що сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу.

Ще одним важливим результатом є *формування більш міцних і стійких знань*. Так, інформація, яка здобута учнями у процесі активної пізнавальної діяльності, наприклад, під час аналізу географічних ситуацій, дослідження природних явищ або пояснення територіальних відмінностей у розвитку регіонів, краще закріплюється у пам'яті. Це пояснюється тим, що процес пошуку відповіді активізує одночасно мислення, пам'ять, увагу та уяву учнів.

Проблемне навчання позитивно *впливає і на емоційно-мотиваційну сферу школярів*. Успішне розв'язання географічних завдань, наприклад, пояснення причин кліматичних відмінностей або особливостей розміщення господарства, формує в них відчуття впевненості у власних можливостях. Усвідомлення результатів власної інтелектуальної діяльності викликає позитивні емоції та підвищує інтерес до подальшого вивчення географії.

Крім того, проблемний підхід *сприяє формуванню дослідницьких умінь*. Працюючи з проблемними завданнями, учні вчаться планувати свою діяльність, добирати необхідні джерела географічної інформації, аналізувати отримані дані, узагальнювати результати та представляти власні висновки. Такі навички набувають важливого значення не лише під час навчання географії, а й у подальшій навчальній та професійній діяльності.

Порівняння особливостей традиційного та проблемного навчання
на уроках географії [1]

Традиційне навчання	Проблемне навчання
Увесь матеріал на занятті з географії подається відповідно до програмних вимог у формі <i>лекції</i> або <i>практичної роботи</i> .	Під час заняття учні разом із вчителем формують <i>власні висновки</i> щодо теми, що вивчається. Такий підхід сприяє глибшому осмисленню матеріалу, розвитку аналітичного та критичного мислення.
Панує <i>шаблонність</i> , яка характеризується суворим дозуванням навчального матеріалу відповідно до затвердженої навчальної програми або підручника, при якому центральною фігурою залишається вчитель та його усний виклад.	Панує <i>нестандартність</i> , що характеризується активізацією самостійної діяльності учнів, спрямованою на дослідження, аналіз і вирішення певних географічних проблем. Такий підхід стимулює критичне мислення та творчість учнів.
Подача основного матеріалу орієнтована на учнів <i>із середнім та високим рівнем підготовки</i> . Такий підхід передбачає виклад матеріалу у темпі та обсязі, який оптимально сприймають ці категорії учнів, що може обмежувати можливості для повного залучення учнів із нижчим рівнем підготовки.	Поставлені проблемні завдання викликають зацікавленість не лише в учнів із високим рівнем підготовки, а й у тих, хто <i>потребує додаткової підтримки</i> . Це сприяє більш рівномірному залученню всіх учасників заняття до активного аналізу, обговорення та розв'язання географічних проблем.
Головною <i>мотивацією</i> відповіді учня є оцінка та виконання певних програмних вимог. Такий підхід стимулює точне відтворення матеріалу, але не завжди сприяє розвитку самостійного мислення, критичного аналізу та дослідницьких компетенцій.	Пошук правильної відповіді на запитання стимулює учнів до <i>активного самостійного опрацювання матеріалу та аналізу додаткової інформації</i> . Це сприяє розвитку дослідницьких навичок та здатності формулювати власні висновки щодо географічних явищ і процесів.
Неможливість <i>активізувати мотиваційну діяльність</i> групи призводить до зниження пізнавальної зацікавленості в учнів, які слабше сприймають навчальний матеріал. Такий підхід обмежує залучення всіх учасників заняття до активного аналізу та дослідження географічних явищ і процесів.	<i>Наявність внутрішньої мотивації</i> до здобуття знань та прагнення розібратися в суті явищ сприяє ефективному засвоєнню нового матеріалу. Подібна стимуляція активізує пізнавальну активність учнів і формує їхню самостійність та дослідницькі компетентності.

Метод проблемного навчання на уроках географії, попри свої переваги, має й певні обмеження. По-перше, він не завжди є ефективним для формування практичних умінь і навичок, оскільки більше орієнтований на розвиток критичного та аналітичного мислення, ніж на відпрацювання алгоритмічних дій (робота з приладами, картографічні вправи тощо). Тому його доцільно поєднувати з практичними та репродуктивними методами. По-друге, цей метод є часовитратним, адже потребує етапів постановки проблеми, пошуку інформації, її аналізу та обговорення, що ускладнює його повне використання в межах одного уроку. І по-третє, ефективність проблемного навчання залежить від підготовленості учнів і вчителя: учні повинні мати базові знання й навички самостійної роботи, а вчитель – уміння організовувати пошукову діяльність і керувати обговоренням. У разі недостатньої підготовки можливі труднощі у засвоєння матеріалу та зниження мотивації.

Отже, попри значний потенціал проблемного навчання для розвитку критичного мислення, творчості та самостійності учнів, його застосування має бути виваженим і поєднуватися з іншими методами навчання. Важливо враховувати зміст навчального матеріалу, рівень підготовки учнів і професійні можливості вчителя. Ефективність цього підходу залежить від правильного планування уроку, добору проблемних завдань і раціонального використання часу. Лише за умови комплексного підходу проблемне навчання географії може забезпечити глибоке розуміння географічних процесів і явищ та підвищити якість навчання.

Список використаних джерел

1. Безуглий В.В., Яворська В.В., Клімов В.М. Проблемне навчання як засіб формування пізнавальної активності студентів географічних спеціальностей. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2025. № 2 (30). С. 111-121.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь. 1997. 376 с.
3. Дьюї Дж. Досвід і освіта. Пер. з англ. Марії Василечко. Львів : Кальварія, 2003. 84 с.
4. Пометун О.І. Про актуальні завдання дидактики та методики в контексті європеїзації української освіти. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2021: інновації в освіті в контексті європеїзації та глобалізації*. Тернопіль : Крок, 2021. С. 314-315.
5. Топузов О.М. Актуальні проблеми шкільної географічної освіти. *Географічна наука та освіта: перспективи й інновації* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. Переяслав, 2022. С. 142-145.